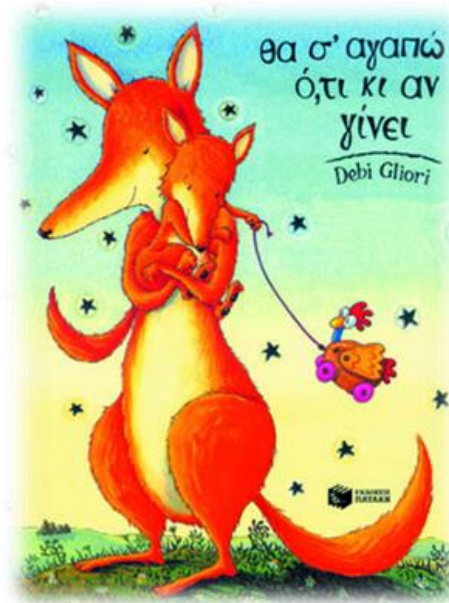
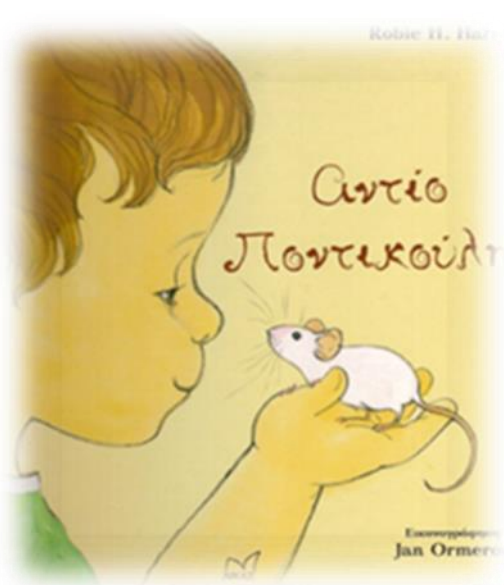

Προτεινόμενα Σχέδια Μαθημάτων
για Ένταξη των Εννοιών της Απώλειας και του Πένθους στη Δημοτική Εκπαίδευση
μέσα από την Παιδική Λογοτεχνία

Από τη Δρα Πολυξένη Στυλιανού, Λειτουργό Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου 2018

Περιεχόμενα	σελίδα
Εισαγωγή	3
«Αντίο Ποντικούλη» της Robbie H. Harris	7
Σχέδιο Μαθήματος	10
«Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει» της Debi Gliori	13
Σχέδιο Μαθήματος	17
«Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο» της Roxane Marie Galliez	20
Σχέδιο Μαθήματος	22
Βιβλιογραφία	26
Παράρτημα	28
Προτεινόμενα παιδικά βιβλία	29
Φύλλα Εργασίας	33
Πίνακες	σελίδα
Πίνακας 1: Δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Α.Π. της Αγωγής Υγείας υπό τις οποίες μπορεί να ενταχθούν οι έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Α', Β' και Γ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου	7
Πίνακας 2: Δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Α.Π. της Αγωγής Υγείας υπό τις οποίες μπορεί να ενταχθούν οι έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Γ' και Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου	13
Πίνακας 3: Δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Α.Π. της Αγωγής Υγείας υπό τις οποίες μπορεί να ενταχθούν οι έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Ε' τάξη του Δημοτικού Σχολείου	20

μέσα από την Παιδική Λογοτεχνία

Εισαγωγή

Η Παιδική Λογοτεχνία αποτελεί ένα εργαλείο κατάλληλο για να παρουσιάσει κανείς έννοιες που άπτονται του θανάτου στα παιδιά. Αποτυπώνει λογοτεχνικά τις ψυχολογικές αντιδράσεις που συνδέονται με τις φάσεις του πένθους προσπαθώντας να ασκήσει λειτουργίες ανακουφιστικές, κατευναστικές, κοινωνικοποιητικές ή και πληροφοριακές στο μικρό παιδί γύρω από τον θάνατο (Ντόλατζα, 2008). Άλλωστε, η βιβλιοθεραπεία συστήνεται ως ένα δημιουργικό εργαλείο στη συμβουλευτική πένθου των ατόμων, αλλά και ως ένα προληπτικό εργαλείο αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας (Briggs & Pehrsson, 2008; Παπαδοπούλου, 2004). Οι κύριοι στόχοι μιας βιβλιοθεραπευτικής διαδικασίας είναι η συναισθηματική εμπλοκή του παιδιού στην κατάσταση των ηρώων της ιστορίας, η διδασκαλία της εποικοδομητικής και θετικής σκέψης, η ενθάρρυνση ώστε το παιδί να εκφράσει ελεύθερα ζητήματα που το αφορούν, η ανάλυση συμπεριφορών των ηρώων, η πρόταση από το παιδί δικών του λύσεων στο πρόβλημα, η εύρεση ομοιοτήτων ανάμεσα στα προβλήματα του παιδιού και των άλλων, η βοήθεια στο παιδί να αποδεχθεί ένα πρόβλημα, καθώς και η προσφορά νέων δημιουργικών τρόπων να το χειριστεί (Παπαδοπούλου, 2004).

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια στροφή στη συγγραφή παιδικών βιβλίων που πραγματεύονται τον θάνατο. Στο Παράρτημα προτείνεται μια σειρά από τέτοια βιβλία μέσω των οποίων ο/η κάθε εκπαιδευτικός μπορεί να εντάξει την έννοια του θανάτου σε συζητήσεις με παιδιά. Ανάλογα με το πού επιλέγει ο/η εκάστοτε συγγραφέας να εστιάσει, υπάρχουν βιβλία που αναφέρονται στο προ του θανάτου διάστημα, αλλά και στο διάστημα μετά, δίνοντας την ευκαιρία στον/στην αναγνώστη/τρια να βιώσει τα

συναισθήματα των φίλων και των συγγενών που πενθούν και ταυτόχρονα να δει τη συνέχεια της ζωής μετά τον θάνατο του αγαπημένου προσώπου.

Τα σχέδια μαθημάτων που ακολουθούν στοχεύουν στην ένταξη των εννοιών της απώλειας και του πένθους σε συζητήσεις με παιδιά στο Δημοτικό Σχολείο μέσα από τα παιδικά βιβλία «Αντίο Ποντικούλη» (Harris, 2003), «Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει» (Gliori, 2013) και «Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο» (Galiez, 2015). Η αποτελεσματικότητά τους έχει εξεταστεί ερευνητικά στο πλαίσιο της Έρευνας Δράσης με θέμα «Συζητώντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους με παιδιά: ενδοιασμοί, αποτελέσματα, εισηγήσεις», η οποία διεξάχθηκε από τη Λειτουργό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Δρα Πολυξένη Στυλιανού τη σχολική χρονιά 2017-2018. «Κριτικός φίλος» στην έρευνα ήταν ο Καθηγητής του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου Μιχαλίνος Ζεμπύλας. Στην έρευνα έλαβαν μέρος 10 εκπαιδευτικοί Δημοτικής, οι οποίοι προηγουμένως συμμετείχαν είτε σε Προαιρετικό Σεμινάριο με θέμα «Εντάσσοντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Εκπαίδευση» είτε στο Σεμινάριο του Δημέρου Εκπαιδευτικού με θέμα «Απώλεια, πένθος και παιδί – Ο ρόλος του σχολείου». Για σκοπούς ανωνυμίας των συμμετεχόντων δεν γίνεται ονομαστική αναφορά, όμως τους/τις ευχαριστούμε όλους θερμά για την προθυμία να συμμετέχουν και για τη συμβολή τους στη διαμόρφωση των μαθημάτων,.

Η παρούσα πρόταση αφορά στην ένταξη των εννοιών της απώλειας και του πένθους υπό τους δείχτες επιτυχίας και επάρκειας του Αναλυτικού Προγράμματος της Αγωγής Υγείας στη Δημοτική Εκπαίδευση. Ωστόσο, και επειδή η βασική επιδίωξη των Α.Π. είναι η διαθεματική προσέγγιση των όποιων εννοιών, η προσέγγιση των εννοιών αυτών δεν περιορίζεται στις θεματικές της Αγωγής Υγείας.

Η μελέτη τους μπορεί να γίνει μέσω διαφόρων γνωστικών αντικειμένων όπως είναι η Θρησκευτική Αγωγή, τα Ελληνικά, η Λογοτεχνία, τα Αγγλικά¹, η Εικαστική Αγωγή και η Μουσική.

Οι βασικοί στόχοι που επιδιώκονται στα μαθήματα μπορούν να ιδωθούν μέσα από δύο πυλώνες: τη φυσιολογικότητα της διαδικασίας του πένθους και τη σπουδαιότητα των αναμνήσεων. Από τη μια, επιδιώκεται τα παιδιά να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν και να ανακαλούν συναισθήματα που έπονται μιας απώλειας² και να αναφέρονται σε αυτά ως φυσιολογικά, να εντοπίζουν στοιχεία μη λεκτικής επικοινωνία ενός ατόμου που πενθεί, να συγκρίνουν και να υπερασπίζονται διαφορετικούς τρόπους βιώματος και έκφρασης του πένθους και να επιλέγουν τρόπο συμπαράστασης σε κάποιον/α που πενθεί λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του ατόμου και τη σχέση τους μαζί του. Από την άλλη, επιχειρείται η διασύνδεση της έννοιας της απώλειας με τη συνέχιση της σχέσης με αυτόν/αυτήν που έφυγε ή πέθανε μέσω της αγάπης. Τα μαθήματα αυτά στοχεύουν επίσης στο να δοθεί η ευκαιρία για ενεργό εμπλοκή των παιδιών σε συζητήσεις που αφορούν στις έννοιες, όπως για παράδειγμα σε ό,τι αφορά στον ρόλο των αναμνήσεων. Υπογραμμίζεται ότι η ενεργός εμπλοκή των παιδιών δεν αναφέρεται μόνο στη λεκτική επικοινωνία. Είναι σημαντικό να δίνεται χρόνος και στη σιωπηρή έκφρασή τους, καθώς και να επιδιώκεται η ανάπτυξη της δεξιότητας της ενεργητικής ακρόασης. Επισημαίνεται επίσης ότι η πορεία των δραστηριοτήτων που προτείνεται είναι ενδεικτική. Ο/Η κάθε εκπαιδευτικός,

¹ Για παράδειγμα, το βιβλίο «Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει» διδάχθηκε στο πλαίσιο του μαθήματος των Αγγλικών στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας στην αγγλική του έκδοση "No matter what" (Gliori, 1999).

² Φάσεις του πένθους: 1. Αποφυγή ή πρώιμος θρήνος: αρχικό σοκ, μούδιασμα, ανησυχία, άρνηση και υπερδραστηριότητα ως άρνηση.

2. Συμμόρφωση ή έντονος θρήνος: έντονα συναισθήματα θλίψης, αναζήτησης, λύπης, θυμού, ενοχών, ντροπής, απελπισίας και αποδιοργάνωση.

3. Επανένταξη: οι αντιδράσεις του πένθους μειώνονται και υπάρχει επανένταξη του ατόμου που πενθεί στην καθημερινή του ζωή. Στις φάσεις αυτές τα παιδιά που πενθούν μπαίνουν και βγαίνουν, παλινδρομούν ανάμεσά τους, δηλαδή δεν ακολουθούν μια σταδιακή πορεία από την πρώτη στη δεύτερη φάση κι έπειτα στην τρίτη.

ανάλογα με το συγκείμενο της τάξης της και τη ροή του μαθήματος, μπορεί να εστιάσει σε κάποιες από τις δραστηριότητες, να παραλείπει άλλες ή να χτίσει, βασισμένος/η στη φιλοσοφία αυτής της προσπάθειας, άλλες δικές του/της.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η ευαισθησία που συνεπάγεται η φύση του υπό μελέτη θέματος προϋποθέτει την καλή σύνδεση της ομάδας των παιδιών της τάξης, τόσο μεταξύ τους όσο και με τον/την εκπαιδευτικό, καθώς και την ύπαρξη κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Συστήνεται επομένως τα μαθήματα αυτά να πραγματοποιούνται μετά την παρέλευση του πρώτου τριμήνου. Το πρώτο χρονικό διάστημα της σχολικής χρονιάς είναι καθοριστικό και στο να κερδηθεί η εμπιστοσύνη και των γονιών των παιδιών με σκοπό να συμβάλουν στη συζήτηση (Stylianou & Zembylas, 2018a; Wass, 2004). Ο χρόνος υλοποίησης του κάθε προτεινόμενου μαθήματος αναμένεται να είναι 80 λεπτά. Ωστόσο, ανάλογα και με το συγκείμενο της τάξης κάθε φορά, αυτός μπορεί να είναι και περισσότερος. Τα γραφόμενα και οι ζωγραφιές των παιδιών που θα προκύψουν από κάθε μάθημα, στα οποία αντικατοπτρίζονται οι αντιλήψεις τους, μπορούν να δώσουν το έναυσμα για συνέχεια στη συζήτηση. Στόχος είναι ο διάλογος, μια ανοικτή συζήτηση των στερεοτύπων και των αντιλήψεων των παιδιών με έμφαση στη φυσιολογικότητα του πένθους ως εμπειρία, στο δικαίωμα του κάθε πενθούντα και της κάθε πενθούσας να βιώνει την εμπειρία αυτή με όποιον τρόπο επιθυμεί, αρκεί να μην κάνει κακό στον εαυτό του/της και στους άλλους και στους τρόπους στήριξης των πενθούντων ατόμων. Έμφαση είναι σημαντικό να δοθεί στη σπουδαιότητα της στήριξης των συνομηλίκων, η αναγκαιότητα της οποίας έχει αναδειχθεί μέσα από σειρά ερευνών (LaFreniere & Cain, 2015; Lowton & Higginson, 2003; Papadatou, Metallinou, Hatzichristou & Pavlidi, 2002; Stylianou & Zembylas, 2018b).

«Αντίο ποντικούλη» της Robbie H. Harris

Το βιβλίο «Αντίο Ποντικούλη» (μεταφρασμένα από την αγγλική γλώσσα) αναφέρεται στον θάνατο του κατοικιδίου ενός μικρού αγοριού, του ποντικούλη του. Μέσα από το κείμενο αναδεικνύονται οι φάσεις του πένθους από τις οποίες περνά ο πρωταγωνιστής της ιστορίας: της άρνησης, του θυμού, της συνειδητοποίησης, της θλίψης, της αποδοχής. Σε όλη αυτή τη διαδικασία είναι πολύ σημαντική η ειλικρινής στάση των γονιών του παιδιού και η παρηγοριά τους – η έκφραση της στοργής τους προς το παιδί τόσο λεκτικά όσο και μη λεκτικά. Οι απορίες του πρωταγωνιστή – άλλες απαντώνται και άλλες όχι – μπορεί να αποτελέσουν έναυσμα για πολλές συζητήσεις με τα παιδιά στην τάξη. Το κείμενο αυτό κρίνεται κατάλληλο να διδαχθεί σε παιδιά Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξης Δημοτικού, γι’ αυτό και στον Πίνακα 1, που ακολουθεί, έχουν συμπεριληφθεί δείκτες επιτυχίας και επάρκειας και από τρεις αυτές τάξεις.

Πίνακας 1: Δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Α.Π. της Αγωγής Υγείας υπό τις οποίες μπορεί να ενταχθούν οι έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου

ΤΑΞΗ	Θεματική Ενότητα	Δείκτες επιτυχίας Τα παιδιά να είναι σε θέση να:	Δείκτες επάρκειας:
Α΄	1. Ανάπτυξη και ενδυνάμωση εαυτού 1.1. Ανάπτυξη και εξέλιξη εαυτού 1.2 Συναισθηματική υγεία και αυτοεκτίμηση	2.2. Να φροντίζουν τον εαυτό τους, βρίσκοντας τρόπους για να αντεπεξέρχονται σε καταστάσεις άγχους. 1.2 Να αναγνωρίζουν και να ανταποκρίνονται στα συναισθήματα των άλλων.	Περιγραφή συναισθημάτων/ φάσεων που δυνατό να ορίζουν ένα πένθος. Σύγκριση διαφορετικών τρόπων βιώματος και έκφρασης του πένθους. Υπεράσπιση της διαφορετικότητας στον τρόπο έκφρασης του πένθους. Περιγραφή μη λεκτικής επικοινωνίας ενός ατόμου που πενθεί. Έκφραση και μεταφορά συναισθημάτων μη λεκτικά (παραγλώσσα και γλώσσα του σώματος). Ενεργητική ακρόαση. Συμπάρασταση λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα και τη σχέση τους με τον/την πενθούντα/ουσα.

	1.3 Αξίες ζωής	1.2 Να υιοθετούν στάσεις σεβασμού απέναντι σε φίλους, οικογένεια και περιβάλλον.	Σεβασμός στην ατομικότητα του τρόπου που ο κάθε πενθούντας και η κάθε πενθούσα εκφράζει το πένθος του/της.
Β'	3. Δημιουργία και βελτίωση κοινωνικού εαυτού 3.3 Διαπολιτισμικότητα, αποδοχή και διαχείριση διαφορετικότητας	2.3 Να αμφισβητούν στερεοτυπικές συμπεριφορές και να ενθαρρύνουν την ισότητα.	2.3 Αποδόμηση στερεοτύπων που συναντώνται στα παραμύθια και στα ΜΜΕ, σε σχέση με το φύλο, την εμφάνιση, την κοινωνική τάξη, την ηλικία, το είδος του ζώου, την αναστρεψιμότητα του θανάτου, τον δίκαιο θάνατο (δολοφονία) του κακού κ.ά.
Γ'	1. Ανάπτυξη και ενδυνάμωση εαυτού 1.2 Συναισθηματική υγεία και αυτοεκτίμηση	1.1 Να αντιλαμβάνονται την επίδραση βασικών συναισθημάτων στη συμπεριφορά. 1.2 Να εκφράζουν κριτικά την άποψή τους για τις διάφορες αντιδράσεις που σχετίζονται με συναισθήματα.	Το πένθος ως φυσιολογικό βίωμα (μείγμα συναισθημάτων άρνησης, αποδοχής, πόνου, θλίψης, ανακούφισης, απόγνωσης...). Αναγνώριση ότι το πένθος εξαρτάται από μια ποικιλία παραγόντων όπως είναι το είδος της απώλειας που βιώνει κάποιος, η ηλικία του πενθούντος, η σχέση του με τον εκλιπόντα, το πολιτιστικό του υπόβαθρο (παράδοση, θρησκευτικές πεποιθήσεις) και η συμπαράσταση της οποίας τυγχάνει. Ονομασία ειδών απώλειας (στέρηση ενός προσώπου λόγω θανάτου, αλλά και λόγω όποιου αποχωρισμού –διαζύγιο, απόσταση, τσακωμός, στέρηση της υγείας, θάνατος ενός κατοικιδίου, απώλεια ενός παιχνιδιού). Αναγνώριση (εξετάζοντας τα διάφορα είδη απωλειών) ότι η απώλεια αποτελεί μια πραγματικότητα, την οποία βιώνουν όλοι οι άνθρωποι.

3. Δημιουργία και βελτίωση κοινωνικού εαυτού 3.1 Οικογενειακός προγραμματισμός, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία 3.2 Ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και υγιών διαπροσωπικών σχέσεων 3.3 Διαπολιτισμικότητα, αποδοχή και διαχείριση διαφορετικότητας	3.1 Να δείχνουν ενσυναίσθηση. 1.3 Να αποδομούν στερεοτυπικούς ρόλους των φύλων μέσα στην οικογένεια. 1.2 Να εντοπίζουν τους παράγοντες καλής και κακής επικοινωνίας. 1.3 Να αποδομούν στερεοτυπικές αντιλήψεις. 2.1 Να εισηγούνται και να υλοποιούν δράσεις που προάγουν το σεβασμό της διαφορετικότητας στην τάξη, στο σχολείο και στην κοινότητα.	Επιλογή τρόπου συμπαράστασης σε κάποιον/α που πενθεί λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του ατόμου και τη σχέση τους μαζί του. Στερεοτυπικοί ρόλοι των φύλων στην οικογένεια (π.χ. η γυναίκα μαγειρεύει και κάνει όλες τις δουλειές του σπιτιού, το σπίτι είναι της κόρης, τα παιδιά έχουν ανάγκη τη μητέρα περισσότερο από τον πατέρα, περιορισμοί στην έκφραση του πένθους λόγω φύλου π.χ. «οι άντρες δεν κλαίνε» κ.ά.). Θέματα ταμπού όπως ο θάνατος, η απώλεια και το πένθος. Τα στερεότυπα στο πλαίσιο της έκφρασης των συναισθημάτων (π.χ. στο πένθος). Υπεράσπιση της διαφορετικότητας και στον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων (π.χ. στο πένθος).

Σχέδιο Μαθήματος βασισμένο στο παιδικό βιβλίο

«Αντίο Ποντικούλη» της Robbie H. Harris

Στόχοι του μαθήματος

Τα παιδιά να είναι σε θέση:

- Να περιγράφουν συναισθήματα (φάσεις) που δυνατό να ορίζουν ένα πένθος.
- Να εντοπίζουν στοιχεία μη λεκτικής επικοινωνία ενός ατόμου που πενθεί.
- Να συγκρίνουν διαφορετικούς τρόπους βιώματος και έκφρασης του πένθους.
- Να υπερασπίζονται τη διαφορετικότητα στον τρόπο έκφρασης του πένθους.
- Να ακούν ενεργητικά.
- Να επιλέγουν τρόπο συμπάραστασης σε κάποιον/α που πενθεί λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του ατόμου και τη σχέση τους μαζί του.

Υλικά: το βιβλίο, η παρουσίαση του βιβλίου σε PowerPoint presentation, Φύλλο Εργασίας (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ), μολύβι, χαρτί.

Ενδεικτική πορεία - Δραστηριότητες³:

- Εισαγωγή/Αφόρμηση: Τα παιδιά κάνουν υποθέσεις (προφορικά ή γραπτά) για το περιεχόμενο του βιβλίου με βάση μόνο το εξώφυλλο ή/και τον τίτλο του.
- Πρόβλεψη: Κατά την ανάγνωση του παραμυθιού η/ο εκπαιδευτικός μπορεί να σταματήσει σε κάποιο σημείο και να ζητήσει από τα παιδιά να πλάσουν με τη φαντασία τους εκδοχές της ιστορίας για τη συνέχεια (π.χ. «Ο μπαμπάς κοίταξε καλά-καλά τον ποντικούλη. Μετά με πήρε στην αγκαλιά του». Καθώς η ανάγνωση συνεχίζεται ελέγχονται οι αναγνωστικές προσδοκίες των παιδιών.⁴
- Διλήμματα ή φόβοι: Η/Ο εκπαιδευτικός ενθαρρύνει τα παιδιά να φανταστούν τι αισθάνεται ο ήρωας και ποιοι λόγοι τον αναγκάζουν να συμπεριφέρεται με αυτόν τον τρόπο.
- Ανακριτική καρτέλα: Ένα παιδί προσποιείται ότι είναι ο πρωταγωνιστής και, κάθετα στην «ανακριτική» καρτέλα. Τα υπόλοιπα παιδιά του κάνουν ερωτήσεις σχετικά με τα συναισθήματα και τις ενέργειες του στην ιστορία.
- Συμπαράσταση και Υποστήριξη: Ο/Η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά, σε ομάδες ή ατομικά, να γράψουν μια επιστολή συμπαράστασης στον φίλο τους τον πρωταγωνιστή της ιστορίας. (Τι θα κάνατε για να το βοηθήσετε;) Τη διαβάζουν στην ολομέλεια της τάξης⁵ (Φύλλο Εργασίας – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ).
- Θεατρικό Παιχνίδι: Ο/Η εκπαιδευτικός παροτρύνει τα παιδιά να εκφράσουν κινητικά με διαφορετικούς τρόπους τα συναισθήματά τους. (Να γίνουν ο πρωταγωνιστής κουρασμένος, χαρούμενος, αστείος, φοβισμένος, έκπληκτος, απελπισμένος, στεναχωρημένος, ανακουφισμένος, απορημένος.)

³ Οι ιδέες είναι παρμένες από το υλικό για την Απώλεια «Μέρος II- Δραστηριότητες» – Συγγραφή-Επιμέλεια Σοφία Χατζηνικολάου (<https://goo.gl/8deeZ8>)

⁴ Οι υποθέσεις και η αρχική πρόβλεψη βοηθά τον/την εκπαιδευτικό να σκιαγραφήσει την εικόνα που έχουν τα παιδιά για τον θάνατο και τη μη αναστρεψιμότητά του – ιδιαίτερα αν το μάθημα αυτό εφαρμόζεται στην Α' τάξη.

⁵ Όπως έχει αναφερθεί και στην εισαγωγή της παρούσας πρότασης, τα γράμματα αυτά μπορεί να μαζευτούν, να μελετηθούν πρώτα από τον/την εκπαιδευτικό και να αποτελέσουν το πλαίσιο ενός επόμενου μαθήματος.

- Σύγκριση και Διάκριση: Ο/Η εκπαιδευτικός προτρέπει **όποια παιδιά επιθυμούν**⁶ να αναφέρουν περιστατικά από ανάλογες καταστάσεις, όπως βρέθηκε ο ήρωας από την καθημερινή τους ζωή και να βρουν κοινά ή διαφορετικά σημεία.
- Γενίκευση και Εφαρμογή: Τα παιδιά ενθαρρύνονται να δώσουν τις δικές τους προεκτάσεις στο παραμύθι. (Συμβαίνουν τέτοια περιστατικά στην καθημερινότητά μας; Πώς μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτό που μάθαμε;)
- Αξιολόγηση και Ανάλυση: Ο/Η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά στο τέλος της ανάλυσης του παραμυθιού, να σκεφτούν και να γράψουν ή να αναφέρουν τι έκαναν και τι ήταν καινούριο. Τα ενθαρρύνει να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους και ιδιαίτερα να πουν πως νιώθουν τώρα ή να συμπληρώσουν τις ημιτελείς προτάσεις: «Σήμερα έμαθα ότι.....», «Το ευκολότερο μέρος για μένα ήταν.....», «Το δυσκολότερο μέρος για μένα ήταν.....», «Το μέρος που μου άρεσε περισσότερο ήταν....». Η δραστηριότητα αυτή μπορεί να γίνει με μια κάρτα εξόδου. Στόχος είναι να δοθεί η δυνατότητα στον/στην εκπαιδευτικό να εντοπίσει τυχόν παρανοήσεις ή την ανάγκη για περαιτέρω συζητήσεις με τα παιδιά.

⁶ Σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να νιώσουν υποχρεωμένα να αναφερθούν σε προσωπικές τους εμπειρίες. Αν όμως το θελήσουν, θα πρέπει να δοθεί ο χρόνος να εκφραστούν.

«Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει» της Debi Gliori

Το βιβλίο «Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει» (μεταφρασμένο από την αγγλική γλώσσα) αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να κατευνάσουμε τους φόβους των παιδιών. Αποτελείται από μικρούς διαλόγους του παιδιού, πρωταγωνιστή της ιστορίας, με τη μαμά του⁷, η οποία με τις απαντήσεις της προσπαθεί να τον πείσει πως η αγάπη της είναι δεδομένη ό,τι κι αν γίνει, γιατί συνεχίζει να υπάρχει ακόμα κι όταν «πεθάνουμε και χαθούμε». Το περιεχόμενο του εν λόγω βιβλίου βρίσκεται και στο Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Α' & Β' Δημοτικού Το Δελφίνι (Τσιλιμένη, Γραίκος, Καίσαρης, & Καπλάνογλου, 2010) Ωστόσο, στο πλαίσιο της έρευνας «Συζητώντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους με παιδιά: ενδιασμοί, αποτελέσματα, εισηγήσεις», κρίθηκε σκόπιμο να διδαχθεί σε Γ' και Δ' τάξη του Δημοτικού, γι' αυτό και οι δείκτες επιτυχίας και επάρκειας μπορούν να ιδωθούν στις τρεις αυτές τάξεις. Στον Πίνακα 2, που ακολουθεί, έχουν συμπεριληφθεί οι δείκτες επιτυχίας και επάρκειας μπορούν να ιδωθούν στις δύο αυτές τάξεις.

Πίνακας 2: Δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Α.Π. της Αγωγής Υγείας υπό τις οποίες μπορεί να ενταχθούν οι έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Γ' και Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου

ΤΑΞΗ	Θεματική Ενότητα	Δείκτες επιτυχίας Τα παιδιά να είναι σε θέση να:	Δείκτες επάρκειας:
Γ'	1. Ανάπτυξη και ενδυνάμωση εαυτού 1.2 Συναισθηματική υγεία και αυτοεκτίμηση	1.1 Να αντιλαμβάνονται την επίδραση βασικών	Το πένθος ως φυσιολογικό βίωμα (μείγμα συναισθημάτων άρνησης, αποδοχής, πόνου, θλίψης, ανακούφισης, απόγνωσης...).

⁷ Δεν θα πρέπει να περιοριστεί η συζήτηση στη σχέση μητέρας-παιδιού. Η σχέση που πραγματεύεται το κείμενο αφορά σε ένα μικρό και ένα μεγάλο γι' αυτό και στην αγγλική του έκδοση αναφέρεται σε Small και Large.

	3. Δημιουργία και βελτίωση κοινωνικού εαυτού 3.1 Οικογενειακός προγραμματισμός, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία	συναισθημάτων στη συμπεριφορά. 1.2 Να εκφράζουν κριτικά την άποψή τους για τις διάφορες αντιδράσεις που σχετίζονται με συναισθήματα. 3.1 Να δείχνουν ενσυναίσθηση. 1.3 Να αποδομούν στερεοτυπικούς ρόλους των φύλων μέσα στην οικογένεια. 1.2 Να εντοπίζουν τους παράγοντες καλής και κακής επικοινωνίας.	Αναγνώριση ότι το πένθος εξαρτάται από μια ποικιλία παραγόντων όπως είναι το είδος της απώλειας που βιώνει κάποιος, η ηλικία του πενθούντος, η σχέση του με τον εκλιπόντα, το πολιτιστικό του υπόβαθρο (παράδοση, θρησκευτικές πεποιθήσεις) και η συμπαράσταση της οποίας τυγχάνει. Ονομασία ειδών απώλειας (στέρηση ενός προσώπου λόγω θανάτου, αλλά και λόγω όποιου αποχωρισμού –διαζύγιο, απόσταση, τσακωμός, στέρηση της υγείας, θάνατος ενός κατοικιδίου, απώλεια ενός παιχνιδιού). Αναγνώριση (εξετάζοντας τα διάφορα είδη απωλειών) ότι η απώλεια αποτελεί μια πραγματικότητα, την οποία βιώνουν όλοι οι άνθρωποι. Επιλογή τρόπου συμπαράστασης σε κάποιον/α που πενθεί λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του ατόμου και τη σχέση τους μαζί του. Στερεοτυπικοί ρόλοι των φύλων στην οικογένεια (π.χ. η γυναίκα μαγειρεύει και κάνει όλες τις δουλειές του σπιτιού, το σπίτι είναι της κόρης, τα παιδιά έχουν ανάγκη τη μητέρα περισσότερο από τον πατέρα, περιορισμοί στην έκφραση του πένθους λόγω φύλου π.χ. «οι άντρες δεν κλαίνε» κ.ά.). Θέματα ταμπού όπως ο θάνατος, η απώλεια και το πένθος.

	3.2 Ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και υγιών διαπροσωπικών σχέσεων 3.3 Διαπολιτισμικότητα, αποδοχή και διαχείριση διαφορετικότητας	1.3 Να αποδομούν στερεοτυπικές αντιλήψεις. 2.1 Να εισηγούνται και να υλοποιούν δράσεις που προάγουν το σεβασμό της διαφορετικότητας στην τάξη, στο σχολείο και στην κοινότητα.	Τα στερεότυπα στο πλαίσιο της έκφρασης των συναισθημάτων (π.χ. στο πένθος). Υπεράσπιση της διαφορετικότητας και στον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων (π.χ. στο πένθος).
Δ'	2. Ανάπτυξη ασφαλούς και υγιεινού τρόπου ζωής 2.1 Υγιεινός τρόπος και συνθήκες ζωής 2.3 Φυσική δραστηριότητα 2.4 Χρήση και κατάχρηση ουσιών	1.2 Να αναγνωρίζουν τις διάφορες πτυχές της υγείας και την αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. 1.2 Να διακρίνουν και να κατηγοριοποιούν τα οφέλη που προσφέρει η φυσική δραστηριότητα στη σωματική, κοινωνική και ψυχική πτυχή της υγείας. 2.1 Να εντοπίζουν απλά και καθημερινά προβλήματα υγείας των παιδιών.	Το βίωμα και η έκφραση συναισθημάτων που συχνά χαρακτηρίζονται αρνητικά ή άσχημα είναι απόλυτα υγιές και απαραίτητο, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της διαδικασίας του πένθους, η αποφυγή της οποίας μπορεί να είναι επιζήμια στην υγεία του ατόμου (ψυχική και σωματική). Οφέλη που προσφέρει η φυσική δραστηριότητα στην ψυχική πτυχή της υγείας (π.χ. βελτιώνει τη διάθεση, μειώνει το άγχος, βελτιώνει την αυτοπεποίθηση και αυτοεικόνα, αυξάνει τα επίπεδα ενέργειας, συμβάλλει στη διαχείριση συναισθημάτων όπως θυμός, λύπη, στενοχώρια). Δυσκολία στην έκφραση συναισθημάτων.

3. Δημιουργία και βελτίωση κοινωνικού εαυτού 3.2 Ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και υγιών διαπροσωπικών σχέσεων 4. Δημιουργία ενεργού πολίτη 4.3 Δικαιώματα και υποχρεώσεις	1.4 Να αντιστέκονται σε οποιαδήποτε μορφή εκφοβιστικής συμπεριφοράς και να υπερασπίζονται τα δικαιώματά τους. 1.1 Να συζητούν το περιεχόμενο και το νόημα βασικών δικαιωμάτων. 1.4 Να συσχετίζουν τα βασικά δικαιώματα των παιδιών με αξίες ζωής.	Σεβασμός στη διαφορετικότητα και στα δικαιώματα όλων. Ενδυνάμωση του ατόμου. Βασικά δικαιώματα των παιδιών στο σπίτι, στην τάξη και στην κοινότητα: • Δικαίωμα για τη ζωή (Άρθρο 6) • Δικαίωμα για την εκπαίδευση (Άρθρο 28) • Δικαίωμα για παιχνίδι (Άρθρο 31) • Δικαίωμα για προστασία (Άρθρο 36) • Δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης. Αξίες ζωής (σεβασμός, ισότητα, αλληλεγγύη, υπευθυνότητα). Εισηγήσεις για υλοποίηση δράσεων που προσφέρουν σεβασμό στα δικαιώματα των παιδιών.

Σχέδιο Μαθήματος βασισμένο στο παιδικό βιβλίο

«Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει» της Debi Gliori

Στόχοι του μαθήματος

Τα παιδιά να είναι σε θέση:

- Να διασυνδέσουν την έννοια της απώλειας με τη συνέχιση της σχέσης με αυτόν/αυτήν που έφυγε ή πέθανε μέσω της αγάπης.
- Να συζητήσουν γιατί η απώλεια και ο όποιος αποχωρισμός προκαλεί έντονα συναισθήματα στους ανθρώπους.
- Να προβληματιστούν πώς η αγάπη μπορεί να αποτελέσει την «παρηγοριά» στο βίωμα της απώλειας.
- Να εκφραστούν ως προς τον ρόλο των αναμνήσεων στη διαδικασία του πένθους.
- Να εμπλακούν ενεργά στην όλη συζήτηση.

Υλικά: το βιβλίο, η παρουσίαση του βιβλίου σε PowerPoint presentation, Φύλλο Εργασίας (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ), μολύβι, χαρτί, χρωματιστά μολύβια, καρτέλες με τις λέξεις «Συμφωνώ», «Διαφωνώ» και τη φράση «Το σκέφτομαι ακόμα».

Ενδεικτική πορεία – Δραστηριότητες:

- Αφόρμηση από το εξώφυλλο και τον τίτλο (έμφαση στο «ό,τι»). (Τι μπορεί να περιλαμβάνει το «ό,τι»;))

- Ανάγνωση του παραμυθιού και προβολή των εικόνων του στην τάξη μέχρι το σημείο: «΄Κι όταν πεθάνουμε και χαθούμε θα μ' αγαπάς ακόμη;» είπε ο Μικρός. 'Θα υπάρχει ακόμα η αγάπη;»
- Συζήτηση για την αγωνία του ήρωα. Γιατί η απώλεια και ο αποχωρισμός –ειδικά με τον θάνατο- δημιουργεί έντονα συναισθήματα στα παιδιά και τους ανθρώπους γενικότερα;
- Ολοκλήρωση της ανάγνωσης του παραμυθιού.
- Γραπτή έκφραση: Το κάθε παιδί γράφει με δικά του λόγια τα τελευταία λόγια της μαμάς - Πώς θα εξηγούσες καλύτερα τα λόγια της μητέρας: Η αγάπη ποτέ δεν πεθαίνει και πάντα φωτίζει; (Φύλλο Εργασίας – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ). Συζήτηση στην ομάδα και την ολομέλεια της τάξης.
- Αναμνήσεις – Βοηθά να θυμόμαστε; Δίνεται η φράση: «Οι αναμνήσεις βοηθούν το άτομο που πενθεί.»⁸ Σε τρία σημεία της τάξης τοποθετούνται καρτέλες με τις λέξεις «Συμφωνώ», «Διαφωνώ» και τη φράση «Το σκέφτομαι ακόμα». Τα παιδιά καλούνται να σταθούν κοντά Στη φράση που τα εκφράζει περισσότερο και να επιχειρηματολογήσουν ως προς την επιλογή τους. Υπογραμμίζουμε ότι δεν υπάρχει σωστή και λάθος επιλογή και ότι μπορούν ανά πάσα στιγμή, εφόσον αλλάξουν γνώμη αναθεωρώντας την αρχική τους σκέψη και επηρεαζόμενοι ίσως από τα επιχειρήματα των άλλων παιδιών.
- Με ποιον τρόπο μπορούμε να θυμόμαστε κάποιον που έφυγε ή πέθανε;⁹
- Αξιολόγηση και Ανάλυση: Η/Ο εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά στο τέλος της ανάλυσης του παραμυθιού, να σκεφτούν και να γράψουν ή να αναφέρουν τι έκαναν και τι ήταν καινούριο. Τα ενθαρρύνει να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους και ιδιαίτερα να πουν πως νιώθουν τώρα ή να συμπληρώσουν τις ημιτελείς προτάσεις: «Σήμερα έμαθα ότι.....», «Το

⁸ Είναι σημαντικό να μην επιβάλουμε τη δική μας άποψη γύρω από τη σπουδαιότητα των αναμνήσεων. Αναφορά αναμένεται να γίνει στις εκούσιες αναμνήσεις, σκέψεις και εικόνες από το άτομο που πέθανε και στις ακούσιες διεισδυτικές αναμνήσεις, σκέψεις και εικόνες από το τραυματικό γεγονός (βλ. Παπαδάτου & Καμπέρη, 2013).

⁹ Εδώ αναμένεται η αναφορά σε φωτογραφίες, σε ένα αντικείμενο, το μοίρασμα με ανθρώπους που γνώριζαν τον αποθανόντα ή την αποθανούσα, στα μνημόσυνα...

ευκολότερο μέρος για μένα ήταν.....», «Το δυσκολότερο μέρος για μένα ήταν.....», «Το μέρος που μου άρεσε περισσότερο ήταν....».

- Ζωγραφιές με ανταλλαγή¹⁰: Τα παιδιά γίνονται μικρές ομάδες. Κάθε παιδί παίρνει από ένα άδειο χαρτόνι. Ζητείται από τα παιδιά να ζωγραφίσουν ελεύθερα ό,τι θέλει βασισμένο στην επεξεργασία του παραμυθιού. Τη ζωγραφική τους μπορεί να συνοδεύει και χαμηλόφωνη μουσική. Με κάποιο σύνθημα του/της εκπαιδευτικού, κάθε δύο λεπτά, η ζωγραφιά πηγαίνει στο διπλανό παιδί, που θα τη συνεχίσει όπως θέλει. Δεν δίνονται εξηγήσεις για το τι δείχνει κάθε ζωγραφιά και τι σκοπεύει να κάνει το κάθε παιδί. Η ζωγραφιά συνεχίζεται από παιδί σε παιδί μέχρι να περάσουν όλες οι ζωγραφιές από όλα τα παιδιά (στην ομάδα). Στο τέλος κάθε παιδί θα πρέπει να έχει την αρχική του ζωγραφιά, διαφορετική από θετικές ή και αρνητικές παρεμβάσεις όλων των παιδιών της τάξης. Στη συνέχεια ακολουθεί συζήτηση, με τις ακόλουθες αναστοχαστικές ερωτήσεις από τον εκπαιδευτικό:
 - Περιγράψτε αυτό που νιώσατε στην αρχή της δραστηριότητας, κατά τη διάρκεια επεμβαίνοντας σε άλλο έργο και στο τέλος παίρνοντας πάλι το δικό σας έργο.
 - Ποια ήταν η καλύτερη στιγμή της δραστηριότητας;
 - Τι σας έκανε εντύπωση σε αυτή τη δραστηριότητα;
 - Κατά πόσο οι αντιδράσεις σας έμοιαζαν; Κατά πόσο διέφεραν;
 - Τι μάθατε σήμερα;

¹⁰ Η ιδέα είναι παρμένη από το υλικό για την Απώλεια «Μέρος II- Δραστηριότητες» – Συγγραφή-Επιμέλεια Σοφία Χατζηνικολάου (<https://goo.gl/8deeZ8>)

«Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο» της Roxane Marie Galliez

Το βιβλίο «Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο» (μεταφρασμένο από τη γαλλική γλώσσα), στο πλαίσιο της έρευνας «Συζητώντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους με παιδιά: ενδιαασμοί, αποτελέσματα, εισηγήσεις», διδάχθηκε σε παιδιά Ε΄ και Στ΄ τάξης Δημοτικού. Και στις δύο τάξεις ειδώθηκε διαθεματικά με το μάθημα των Ελληνικών και της Λογοτεχνίας. Με λόγο ποιητικό, ο παππούς του πρωταγωνιστή¹¹ του βιβλίου, ο οποίος έχει πεθάνει, «μιλά» στον εγγονό του μέσα από εικόνες – οπτικές και ακουστικές βοηθώντας τον να αποδεχτεί τον αποχωρισμό τους και ενθαρρύνοντάς τον να συνεχίσει τη ζωή του. Το βιβλίο υπογραμμίζει έντονα τη σπουδαιότητα των αναμνήσεων και τη συνέχιση της σχέσης με αυτόν που έφυγε μέσω αυτών. Στον Πίνακα 3, που ακολουθεί, έχουν συμπεριληφθεί οι δείκτες επιτυχίας και επάρκειας που μπορούν να ιδωθούν στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού μιας και στο ισχύον Α.Π. της Αγωγής Υγείας δεν εντάσσονται συναφή με τις έννοιες της απώλειας και του πένθους θέματα.

Πίνακας 3: Δείκτες επιτυχίας και επάρκειας του Α.Π. της Αγωγής Υγείας υπό τις οποίες μπορεί να ενταχθούν οι έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου

ΤΑΞΗ	Θεματική Ενότητα	Δείκτες επιτυχίας Τα παιδιά να είναι σε θέση να:	Δείκτες επάρκειας:
Ε΄	1. Ανάπτυξη και ενδυνάμωση εαυτού 1.2 Συναισθηματική υγεία και αυτοεκτίμηση	1.2 Να αναλύουν πώς οι συνθήκες ζωής επηρεάζουν τα συναισθήματα και την συμπεριφορά των ατόμων.	Το βίωμα του πένθους (σύγκριση πώς διαφορετικοί άνθρωποι βιώνουν το πένθος τους, υπεράσπιση της διαφορετικότητας στον τρόπο έκφρασης του πένθους, αναγνώριση ότι το πένθος εξαρτάται από μια ποικιλία παραγόντων όπως είναι το είδος της απώλειας που

¹¹ Στο βιβλίο δεν γίνεται λόγος για το φύλο του παιδιού, ωστόσο η εικονογράφηση παραπέμπει σε αγόρι. Στη μία από τις δύο τάξεις που διδάχθηκε τα παιδιά αναφέρονταν σε αυτόν είτε ως αγόρι είτε ως κορίτσι. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η συγγραφέας έγραψε το βιβλίο αυτό για τον δικό της παππού που πέθανε.

		2. Να αναγνωρίζουν και να κατανοούν τα συναισθήματα των άλλων αναπτύσσοντας ενσυναϊσθηση. 3.2 Να αναγνωρίζουν τις συνέπειες των στερεοτύπων στη ζωή των ανθρώπων και να μην αποδέχονται στερεοτυπικές συμπεριφορές.	βιώνει κάποιος, η ηλικία του πενθούντος, η σχέση του με τον εκλιπόντα, το πολιτιστικό του υπόβαθρο -παράδοση, θρησκευτικές πεποιθήσεις- και η συμπαράσταση της οποίας τυγχάνει, η σπουδαιότητα των αναμνήσεων). Στήριξη πενθούντων ατόμων: Γράφω ένα γράμμα στο παιδί που πενθεί. Γίνεται συζήτηση στο περιεχόμενο των κειμένων τους. Μπορεί να διαβαστούν στην τάξη και να συζητηθεί ποιο από αυτά κρίνουν ότι θα ήταν πιο βοηθητικό για το παιδί που πενθεί δίνοντας έμφαση στη μοναδικότητα του κάθε πενθούντα και στην ελευθερία της δικής του επιλογής για τον τρόπο που επιλέγει να πενθήσει. Έμφαση στα ανθρωπιστικά ιδεώδη: ανεκτικότητα, αλληλεγγύη, αδελφοσύνη, σεβασμό της ιδιαιτερότητας του άλλου.

Σχέδιο Μαθήματος βασισμένο στο παιδικό βιβλίο

«Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο» της Roxane Marie Galliez

Στόχοι του μαθήματος

Τα παιδιά να είναι σε θέση:

- Να εκφραστούν σε θέματα που αφορούν στην απώλεια και το πένθος.
- Να αναγνωρίζουν και να ανακαλούν συναισθήματα που έπονται μιας απώλειας και να αναφέρονται σε αυτά ως φυσιολογικά.
- Να υπερασπίζονται τη διαφορετικότητα στην έκφραση των συναισθημάτων αυτών.
- Να προτείνουν τρόπους στήριξης πενθούντων ατόμων λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα του πενθούντος και τη σχέση τους μαζί του.
- Να αναφέρονται στη σπουδαιότητα των αναμνήσεων ως συνέχεια της σχέσης με το εκλιπόν πρόσωπο.

Υλικά: το βιβλίο, η παρουσίαση του βιβλίου σε PowerPoint presentation, τα έξι καπέλα της σκέψης του De Bono (άσπρο, κίτρινο, μαύρο κόκκινο, πράσινο, μπλε), οι λέξεις «πληροφορίες», «αισιοδοξία», «δυσκολίες», «διαίσθηση», «δημιουργικότητα», «λογική» γραμμένες σε χαρτόνι με αντίστοιχο χρώμα των καπέλων, η εικόνα του ήρωα του βιβλίου σε A3, χαρτάκια post-it, οι σελίδες του βιβλίου (μαυρόασπρες με έγχρωμο ένα αντικείμενο της σελίδας), τρισδιάστατα αντικείμενα από το βιβλίο¹² (φάρος, ψάθινο καπέλο,

¹² Αυτά μπορούν να δοθούν σε εικόνες ή να προβληθούν οι εικόνες του βιβλίου χωρίς το κείμενο με όποιο άλλο τρόπο.

πετσέτα θάλασσας, μαύρη γάτα, ζαχαρωτά, δελφίνι, στάχια φτερά πουλιού, φεγγάρι, φτυαράκι, καράβι), καρτέλες με τις λέξεις «Συμφωνώ», «Διαφωνώ» και τη φράση «Το σκέφτομαι ακόμα».

Ενδεικτική πορεία – Δραστηριότητες:

- Εισαγωγή/Αφόρμηση – Γνωριμία με το βιβλίο: Κουτί με τα αντικείμενα που θα ξεπηδήσουν από το βιβλίο. 12 παιδιά παίρνουν από ένα αντικείμενο και την εικόνα του ήρωα. (Η δραστηριότητα αυτή μπορεί να γίνει και με την προβολή των εικόνων του βιβλίου.) Πού μας ταξιδεύουν; Ένα βιβλίο στο οποίο θα δούμε όλα αυτά τα αντικείμενα... Για ποιο πράγμα μπορεί να μιλά; Η έμφαση εδώ δίνεται στον ρόλο των αναμνήσεων.
- Ανάγνωση του βιβλίου από τον/την εκπαιδευτικό (ταυτόχρονη προβολή του)¹³.
- Παρουσίαση των καπέλων του De Bono (2006) (άσπρο-πληροφορίες, κίτρινο-αισιοδοξία, μαύρο-δυσκολίες, κόκκινο-διαίσθηση, πράσινο-δημιουργικότητα, μπλε/λογική) – Τα παιδιά καλούνται να επιλέξουν ένα καπέλο, να το φορέσουν και να αναφερθούν στο βιβλίο με βάση την ιδιότητα του καπέλου τους. Ο/Η εκπαιδευτικός κάνει την αρχή δίνοντας το άσπρο καπέλο σε κάποιον και ρωτά: Για ποιο πράγμα μιλά το κείμενο; (Κίτρινο καπέλο: Ποια θετικά συναισθήματα μας αφήνει; Μαύρο: Ποια αρνητικά συναισθήματα μας αφήνει; Κόκκινο καπέλο: Αυθόρμητες αντιδράσεις και συναισθήματα...¹⁴ Πράσινο καπέλο: Τι θα λέγατε σ' αυτό το παιδί; Τι θα κάνατε; Μπλε καπέλο: Συνοχή και οργάνωση... συντονισμός).

¹³ Επειδή υπάρχει πιθανότητα τα παιδιά να μην καταλάβουν ότι ο παππούς του πρωταγωνιστή έχει πεθάνει (κάποιοι ίσως να αναφέρουν ότι έφυγε), είναι βοηθητικό να γίνει αναφορά και στους λόγους που η συγγραφέας έγραψε το βιβλίο αυτό (για τον θάνατο του δικού της παππού).

¹⁴ Εδώ δεν επεκτεινόμαστε πολύ γιατί θα γίνει αναφορά και πιο κάτω – παίρνουμε πρώτες αντιδράσεις και σκιαγραφούμε την εικόνα των παιδιών της τάξης ως προς το πώς αντιλαμβάνονται την έννοια της απώλειας και του πένθους.

- Δεύτερη ανάγνωση από τα παιδιά: ανάλογα με το αντικείμενο που επέλεξαν παίρνουν τη σελίδα που το αναδεικνύει και διαβάζουν με ύφος (θεατρικότητα) το κείμενο.¹⁵ Η δραστηριότητα αυτή βοηθά στο να κατανοήσουν καλύτερα το περιεχόμενο του κειμένου και αν κριθεί σκόπιμο μπορεί να προηγηθεί της ανάλυσης μέσω των καπέλων.
- «...όταν κλείνεις τα μάτια σου...» - στον πίνακα η εικόνα του παιδιού. Ο/Η εκπαιδευτικός ρωτά «Τι να νιώθει ο ήρωας;» Κάθε παιδί γράφει σε χαρτάκι post-it τις σκέψεις του και το τοποθετεί στον πίνακα δίπλα από την εικόνα. Το παιδί με το μπλε καπέλο αναλαμβάνει τον συντονισμό-οργάνωση των συναισθημάτων αυτών σε ομάδες με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού και αφού πρώτα τα διαβάσει στην ολομέλεια. Η δραστηριότητα αυτή βοηθά στο να συζητηθεί το κράμα των συναισθημάτων που δυνατό να βιώνει κάποιος που πενθεί. Η ομαδοποίησή τους μπορεί να οδηγήσει και στον διαχωρισμό των φάσεων που κανείς περνά όταν πενθεί (βλ. Εισαγωγή).
- Στήριξη πενθούντων ατόμων: Γράφω ένα γράμμα στο παιδί που πενθεί (Φύλλο Εργασίας – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ). Γίνεται συζήτηση στο περιεχόμενο των κειμένων τους¹⁶. Μπορεί να διαβαστούν στην τάξη και να συζητηθεί ποιο από αυτά κρίνουν ότι θα ήταν πιο βοηθητικό για το παιδί που πενθεί. Συστήνεται να γίνει αναφορά και σε μη λεκτική επικοινωνία, να δοθεί έμφαση στην ενεργητική ακρόαση και στη σχέση αυτού που στηρίζει με τον/την πενθόντα/πενθούσα. Το πιο σημαντικό όμως είναι να γίνει σεβαστή η μοναδικότητα του/της κάθε πενθούντα/ουσας και η ελευθερία της δικής του/της επιλογής για τον τρόπο που επιλέγει να πενήσει.

¹⁵ Αυτό μπορεί να γίνει και με προβολή των σελίδων του βιβλίου στην τάξη ή απλά διαβάζοντας το ίδιο το βιβλίο. Είναι όμως χρήσιμο να ξαναδιαβαστεί το βιβλίο από τα παιδιά. Τα βοηθά στην κατανόηση και τη σύλληψη των εικόνων.

¹⁶ Όπως έχει αναφερθεί και στην εισαγωγή της παρούσας πρότασης, τα γράμματα αυτά μπορεί να μαζευτούν, να μελετηθούν πρώτα από τον/την εκπαιδευτικό και να αποτελέσουν το πλαίσιο ενός επόμενου μαθήματος.

- Γράφουμε στον πίνακα: «Οι αναμνήσεις βοηθούν το άτομο που πενθεί.»¹⁷ Σε τρία σημεία της τάξης τοποθετούνται καρτέλες με τις λέξεις «Συμφωνώ», «Διαφωνώ» και τη φράση «Το σκέφτομαι ακόμα». Τα παιδιά καλούνται να σταθούν κοντά σε αυτήν η οποία τους εκφράζει περισσότερο και να επιχειρηματολογήσουν ως προς την επιλογή τους. Υπογραμμίζουμε ότι δεν υπάρχει σωστή και λάθος επιλογή και ότι μπορούν ανά πάσα στιγμή εφόσον αλλάξουν γνώμη αναθεωρώντας την αρχική τους σκέψη και επηρεαζόμενοι ίσως από τα επιχειρήματα των άλλων παιδιών.
- Τα παιδιά στέκονται σε κύκλο και, αν υπάρχει χρόνος, ξαναδιαβάζουν το παραμύθι. Τέλος, μοιράζονται ζαχαρωτά: «Μπορεί να μην είναι ίδια με τα ζαχαρωτά του παππού, αλλά πάντα υπάρχουν πολλές γλυκές στιγμές να γευτούμε».

¹⁷ Είναι σημαντικό να μην επιβάλουμε τη δική μας άποψη γύρω από τη σπουδαιότητα των αναμνήσεων. Αναφορά αναμένεται να γίνει στις εκούσιες αναμνήσεις, σκέψεις και εικόνες από το άτομο που πέθανε και στις ακούσιες διεισδυτικές αναμνήσεις, σκέψεις και εικόνες από το τραυματικό γεγονός (βλ. Παπαδάτου & Καμπέρη, 2013).

Βιβλιογραφία

Briggs, A. C. & Pehrsson, D. (2008). Use of Bibliotherapy in the Treatment of Grief and Loss: a Guide to Current Counseling Practices. *Adultspan Journal*, 7 (1), 32- 42.

Γεωργίου, Τ., Ηρακλέους, Χ., & Ντουρής, Π. (2014). *Όλοι είμαστε αδέρφια* (Μέρος Α). Α΄ Έκδοση, Λευκωσία: ΥΠΠ, ΠΙ, ΥΑΠ, 54-57.

Cox, M., Garrett, E. & Graham, A. J. (2004-2005). Death in Disney films: Implications for children's understanding of death. *OMEGA Journal of Death and Dying*, 50(4), 267-280.

De Bono, E. (2006). *Τα Έξι Καπέλα της Σκέψης*. Μτφ. Γ. Μπαρουζής. Αθήνα: Εκδόσεις ΑΛΚΥΩΝ.

Galiez, R. M. (2015). *Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Gliori, D. (1999). *No matter what*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: BLOOSBURY.

Gliori, D. (2013). *Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει*. Μτφ. Φ.Μανδηλαράς. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Harris, H. R. (2003). *Αντίο Ποντικούλη*. Μτφ. Α. Δημητρά. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε.

LaFreniere, L., & Cain, A. (2015). Peer interactions of parentally bereaved children and adolescents: A qualitative study. *Death Studies*, 72(2), 91–118. DOI:10.1177/ 0030222815574829

Lowton, K., & Higginson, E. J. (2003). Managing bereavement in the classroom: A conspiracy of silence? *Death Studies*, 27(8), 717–741. DOI:10.1080/713842340

Μακρυγιάννη, Χ., Περικλέους, Λ., Τινής, Α. & Φλουρέντζου, Κ. (2013). *Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας*. Λευκωσία: ΥΠΠ, ΠΙ, ΥΑΠ.

Ντόλατζα, Ε. (Μάρτιος 2008). Λογοτεχνικές απεικονίσεις του θανάτου σε βιβλία για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, *Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας: Κείμενα*, 7, <https://goo.gl/oDXDrW>

Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C., & Pavlidi, L. (2002). Supporting the bereaved child: Teacher's perceptions and experiences in Greece. *Mortality*, 7(3), 324–339. DOI:10.1080/1357627021000025478

Παπαδάτου, Δ., & Καμπέρη, Ε. (2013). *Απώλειες ζωής – Γέφυρες στήριξης: κατευθύνσεις για τη στήριξη μαθητών που θρηνούν*. Αθήνα: Μέριμνα.

Παπαδοπούλου, Σ. (2004). *Η συναισθηματική γλώσσα: βιβλία που μιλούν... σε μαθητές που σιωπούν...* Αθήνα: Τυπωθήτω.

Stylianou, P., & Zembylas, M. (2018a). Dealing with the concepts of “grief” and “grieving” in the classroom: Children's perceptions, emotions, and behavior. *OMEGA Journal of Death and Dying*, 77 (3), 240-266 DOI:10.1177/0030222815626717

Stylianou, P., & Zembylas, M. (2018b). Peer support for bereaved children: Setting eyes on children's views through an educational action research project. *Death Studies*, 42(7), 446-455, DOI: 10.1080/07481187.2017.1369472

Τσιλιμένη, Τ., Γραίκος, Ν., Καίσαρης, Λ., & Καπλάνογλου, Μ. (2010). *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Α΄ & Β΄ Δημοτικού Το Δελφίνι*, Ε΄ Έκδοση, ΟΕΔΒ, 22-23.

Wass, H. (2004). A perspective on the current state of death education. *Death Studies*, 28, 289-308.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- Προτεινόμενα παιδικά βιβλία
- Φύλλα Εργασίας για τα μαθήματα:
 - «Αντίο Ποντικούλη»
 - «Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει»
 - «Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο»

Προτεινόμενα παιδικά βιβλία

Davies, B. (2015). *Το νησί του παππού*. Μτφ. Α. Παπαθεοδούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ίκαρος.

De Bode, A., & Broere, R. (2000). *Παππού θα σε θυμάμαι για πάντα*. Χανιά: Εκδόσεις Γλαύκη.

Galiez, R. M. (2015). *Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Glori, D. (2013). *Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει*. Μτφ. Φ.Μανδηλαράς. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Harris, H. R. (2003). *Αντίο Ποντικούλη*. Μτφ. Α. Δημητρά. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε.

Jeffers, O. (2010). *The Heart and the Bottle*. London: HarperCollins Children's Books. (Επίκειται μετάφρασή του στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Μέρμνα)

Κουμπάνου, Α. (2017). *Η εξαφάνιση της Κ. Παπαδάκου και τι έγινε εκείνο το καλοκαίρι*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Labbe, B., & Ruech, M. (2002). *Γεύση από Φιλοσοφία: Η ζωή και ο θάνατος*. Μτφ. Β. Αγγελούπουλου. Αθήνα: Εκδόσεις Άγκυρα.

Laube, S. (2000). *Ο παππούς πετάει*. Μτφ. Χ. Στρώνη. Αθήνα: Εκδόσεις Κάστωρ.

Loth, S. (2011). *Μα πού πήγε η Χρυσούλα;* Μτφ. Μ. Νίλσεν. Αθήνα: Εκδόσεις Μέρμνα.

Μιχαηλίδου-Καδή, Μ. (2012). *Ο Νικόλας και η Έλλη*. Λευκωσία: Εκδόσεις Πάργα.

Μιχαηλίδου-Καδή, Μ. (2014). *Το κόκκινο φόρεμα της Σαβέλ*. Λευκωσία: Εκδόσεις Πάργα.

Μιχαηλίδου-Καδή, Μ. (2017). *Περιμένοντας τη βροχή*. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΑΛΕΝΤΗΣ

Moore-Mallinos, J. (2006). *Ας μιλήσουμε γι' αυτό... Θα σε θυμάμαι πάντα!* Μτφ. Π. Αυγουστίνου. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Πέτροβιτς-Ανδροτσοπούλου, Λ. (2004). *Το λουλουδόπαιδο*. Αθήνα: Εκδόσεις Μίνωας.

Ribeiro, C. (2003). *Όταν ο παππούς φεύγει*. Μτφ. Ε. Μαρκοζάνε. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Δέντρο από αγάπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Varley, S. (2004). *Τα δώρα του κυρ-Μενέλαου*. Μτφ. Μ. Νίλσεν. Αθήνα: Εκδόσεις Μέρμηνα.

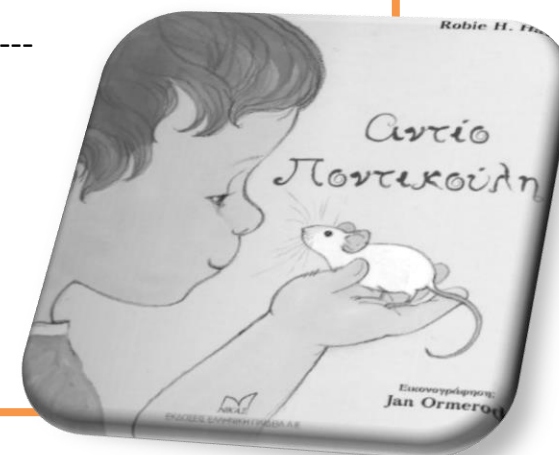

Ζορμπά-Ραμμοπούλου, Β. (2003). *Ο παππούς του Ρόκο*. Αθήνα: Εκδόσεις Μικρή Μίλητος.

Γράμμα στον ήρωα της ιστορίας

Handwriting practice area with ten horizontal dashed lines for writing.

Γράψε με δικά σου λόγια τι εννοεί η μητέρα.

